

17. ve 19. Yüzyılda Yazılmış İki İstanbul Rehberi

Fatih Köse

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

İstanbul'un tarihi ile ilgili yerli ve yabancı literatür ve tarihi malzeme oldukça zengindir. Bunlar arasında tarih kronikleri, seyahatnameler, hatıratlar, İstanbul şehrengizleri, risaleler, gazeteler, dergiler, harita, gravür, resim ve fotoğraflar gibi doğrudan ya da dolaylı olarak şehri tanıtan, şehrin anıtsal eserleri hakkında bilgi veren yüzlerce eser; resmî ve özel mahiyette binlerce belge bulunmakta iken, abideleri, coğrafyası, folklorü ve diğer özgün yanlarıyla bizzat konusu İstanbul olan; İstanbul'u muhatabına tanıtmak için yazılan "İstanbul Rehberi" olarak nitelendireceğimiz müstakil eserlerin sayısı oldukça azdır.¹

16. asırda, Latifî'nin kaleme aldığı *Evsâf-ı İstanbul* ile Petrus Gyllius'un, *The Antiquities of Constantinople* (İstanbul'un Tarihi Eserleri) adlı kitabı öncü eserler olarak kabul edilebilir. Ancak bu alanda ilk akla gelen eser şüphesiz 17. yüzyıl İstanbul'unu ayrıntılı bir şekilde anlatan Evliya Çelebi'nin meşhur seyahatnamesinin ilk cildidir. Katip Çelebi'nin *Revnâku's-Saltana (Târih-i Kostantiniyye ve Kayasıra)*, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın *İstanbul Tarihi* yine 17.

• — — — •

1 Kazım Baycar, "İstanbul Şehir Rehberleri Üzerine Bir Çalışma", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sayı 6, 2005, s. 607-616.

yüzyıl İstanbul'unu tanıtan diğer önemli eserlerdendir. İnciciyan'ın 18. yüzyıl İstanbul'unu anlatan *İstanbul Tarihi*, Hüseyin Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l-Cevâmi'i*, Konstantios'un 19. yüzyılda 1824'te yazdığı *Heyet-i Sâbika-i Kostantiniye*, Hammer'in *İstanbul ve Boğaziçi* adlı eseri, 1878'de yayımlanan Edmondo De Amicis'in Costantinopoli adlı meşhur eseri, Demetrius Coufopoulos'un hazırladığı 1895 tarihli *A Guide to Constantinople*, Mehmet Raif Efendi'nin 1898 tarihinde yayımlanan *Mirat-ı İstanbul*, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde 1917'de Friedrich Schrader'in *Konstantinopel: Vergangenheit und Gegenwart* adlı çalışması, 1918'de Mühendis Necip Bey'in hazırladığı *İstanbul Rehberi*, Ernest Mamboury'nin *İstanbul Rehber-i Seyyâhîn* adıyla 1925'te neşredilen eseri ile İhtifalci Mehmet Ziya Bey'in 1928'de yayımlanan *İstanbul ve Boğaziçi* kitabı, İstanbul hakkında yazılmış en önemli eserlerdendir. Yukarda bahsi geçen son iki kitap her ne kadar Cumhuriyet döneminde yayımlanmış olsa da Osmanlı İstanbul'unda hazırlanmış ve Osmanlı İstanbul'unu tanıtan eserlerdir.

Yukarda isimlerini zikrettiğimiz ve "İstanbul rehberi" olarak nitelendirdiğimiz bu eserlere ilave olarak tanıtacağımız ve literatüre önemli bir katkıda bulunacağını düşündüğümüz ilk eser, 17. yüzyılda kaleme alınan *Fasl fî Beyân-i İbtidâ-i Binâ-i Kostantiniyye ve âsâr-ı Kadîme ve Cedîde*; ikinci eser ise 19. yüzyılda hazırlanmış olan *Konstantinopel und Umgebung (İstanbul ve Çevresi)* adlı eserdir.

1. *Fasl fî Beyân-i İbtidâ-i Binâ-i Kostantiniyye ve Âsâr-ı Kadîme ve Cedîde*²

Eser, Fransızca ve Osmanlı Türkçesi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Fransızca olan tercüme bölüm 38 varaktır. Osmanlıca yazma tercüme kısım ise 18 varaktan oluşmaktadır ve dîvânî hat ile yazılmıştır. Osmanlıca yazma kısmın ilk ve son sayfası dışındaki sayfaları 11 satır halindedir. Eserin Fransızca'dan mı? Yoksa Türkçeden mi? tercüme edilmiş olduğuna dair net bir bilgi bulunmaktadır.

Eserin müellif nüshasına ya da herhangi başka bir nüshasına henüz rastlamadık. Dolayısıyla müellifin adı ve müellif hattı olan eser

• — — — •

2 "İstanbul'un kuruluşu ile Eski ve Yeni Eserlerini Bildirir".

de tespit edilememiştir. 18. yüzyılda 1147/1734 tarihinde istinsah edildiği anlaşılmakta olan eserin Türkçe tercüme bölümünü Fransızcası ile karşılaştırdığımızda orada verilen tarihin de aynı olduğu, 1734 senesiyle tarihlendiği görülmektedir. Eseri, aslından Fransızcaya tercüme eden Luois Dantan'dır.³ İstinsah edilen bu nüsha, Fransa'da Bibliotheque Nationale de France'de (Fransa Millî Kütüphanesi'nde) "*Traitté de la fondation de Constantinople et description de cette capitale de l'empire ottoman, traduit par le sieur Louis Dantan, à Constantinople, 1734*" başlığıyla; Osmanlı Türkçesi kısım ise "*Fasl fî Beyân-i İbtidâ-i Binâ-i Kostantiniyye ve âsâr-ı Kadîme ve Cedide*" başlığıyla Supplément turc 881 numarada kayıtlıdır. Fransızca tercüme kısmı 1820'de Antoine Laurent Castellan tarafından "*Lettres sur la Moree, l'Hellespont et Constantinople*" adlı kitabın ikinci cildinde yer alan 25. mektupta, 44 ila 64. sayfaları arasında yayımlanmıştır.⁴

Yazarının adını tespit edemediğimiz bu eserin 17. yüzyılda yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunu, yazarın Hatice Turhan Valide Sultan'ın yaptırdığı Yeni Camii külliyesi ve yanındaki Mısır Çarşısı'nı tasvir ederken, kullandığı "...Bağçe Kapusunun kurbunda hâlâ vâlîde sultan dâmet ismetuhâ hazretleri bina eyledikleri cami-i..."⁵ ifadesinden anlamaktayız. Öte yandan, 17. yüzyılda Osmanlı pâyitahtı İstanbul'a resmî bir görevle ya da başka amaçlarla Batı ülkelerinden gelen yabancı ziyaretçiler arasında elçilik heyeti, katip, mimar, mühendis, seyyah ve sair sanatçılar da bulunmaktaydı. İstanbul'un mimari anıtlarını görüp hayran olan bu ziyaretçilerden Evliyâ Çelebi de söz etmektedir.⁶ Bu yabancı ziyaretçiler arasında daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi İstanbul'a dair notlar tutan ve kitap yazanların birçoğu bilinmekte iken⁷ şüphesiz daha adını bilmediğimiz birçok yazar ve keşfedilmeyi

3 <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52504229b.r=stanboul?rk=21459;2>. (07.05.2018. Çevrimiçi).

4 Par A. L. Castellan, *Lettres sur la Moree, l'Hellespont et Constantinople*, Tome Second, Seconde Edition, Paris, MDCCCXX.

5 A.g.y., vr. 10b. (dipnotlarda Osmanlı Türkçesi kısım esas alınmıştır).

6 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul 2006, s. 69.

7 Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, çev. Nuran Yıldız, İstanbul, 1978, s. 52-78; J. B. Tavernier, *Topkapı Sarayında Yaşam*, İstanbul, 1984; Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, Ankara, 1983.

bekleyen birçok eser vardır. Burada tanıtacak olduğumuz eserin yazarı da bunlardan biri olmalıdır.

Eserin yazıldığı dönemde Hatice Turhan Valide Sultan'ın hayatta olduğu; inşa ettirdiği Yeni Cami'nin 1664 yılı başında tamamlandığı ve Valide Sultan'ın 1683'te de vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda eserin 1670'lerde kaleme alındığı ve telifi ile istinsahı arasında 65 sene kadar bir süre olduğu görülmektedir.

Eserin, içerisinde Arapça, Farsça ve eski Türkçe kelime ve tabirlerin oldukça fazla geçiyor olması hasebiyle, dilinin ağır olduğu söylenebilir.

Eserde İstanbul'un diğer isimleri olan Bizantiyon bir; Kostantiniyye beş; İstanbul beş, İstambul/İstambol altı ve İslambol üç kez geçmektedir.

Eser, muhtevâsı bakımından Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Bu iki ana bölümün altında sayıca az olmakla birlikte bazı alt başlıklar da göze çarpmaktadır.

İlk bölüm dört varaktan oluşmaktadır. Osmanlı dönemine gelinceye kadar olan süredeki şehrin tarihini ve o döneme ait âbidelerin anlatıldığı bu ilk kısımda şehrin ilk kuruluşu, kuruluş tarihi, kurucusu, şehre hâkim olan Roma ve Bizans “kayserlerinin” (İmparatorlarının) önemli olanlarının adları zikredilerek onların zamanında şehirde yapılan anıtlar, özellikle de dikilitaşlar konu edilmektedir.

İlk bölümde müellif, şehrin kurucusu olan Konstantin'i ve inşa ettirdiği eserleri zikrederken şu ifadelerle yer verir:

“Kostantiniyye'ye vaz-ı esâs eyleyüb tahtgâh eden Kostantin Kay-sardır. Roma'dan ki hâlâ kıvılcık elma demekle meşhûr şehirden çıkub Şâbur nâm Acem şâhı üzerine sefer etmek kasdıyla Anadolu'ya geçerken Halkedonya dedikleri şehre ki hâlâ Kadıköyü demekle ma'rûf dur anda konub mukaddemâ ol şehri Acemler harâb eylemiş görüb ta'mirine fermân eyledi”.⁸

Müellif, yine bu bölümde Kırmızı Dikilitaş (Çemberlitaş) ve altındaki odada olan kutsal eşyalar, Hipodromdaki anıt eserler ve bu

8 A.g.y., vr. 1b-2a.

anıtların nereden ve ne şekilde getirildiği hakkında bilgiler verir. 5. Kayser Justinyanus'un Halkalı'dan, inşa ettirdiği su kemerleri vasıtasıyla şehre su getirdiğini; 8. Kayser Teodosyus'un Roma'dan Dikilitaş'ı getirttiğini; 9. Kayser Arkadyus'un 412 senesinde Avratpararı'nda yaptırdığı dikilitaşı ve özelliklerini; 17. Kayser Justinyanus'un 23 Şubat 519 tarihinde Ayasofya'nın temelini attığını ve 535 senesinde inşasının bittiğini, dolayısıyla bu mabedin 16 senede tamamlanarak burada ibadete başlandığını belirtir. Miladi takvime göre 918 sene burada Hristiyanlar ibadet etmiştir der.⁹

28 Haziran 1453 tarihinde İstanbul'un fethedildiğini ve bu tarihte Ayasofya'nın camiye çevrildiğini belirtir. Bu tarihten sonra şehre hâkim olan başta Fatih Sultan Mehmet olmak üzere Osmanlı sultanlarının yaptırmış olduğu mimarî eserleri ikinci bir başlık altında diğer bölümde anlatır.

İkinci bölüm on dört varaktır ve *“fasl-ı târîh-i mezbûrdân sonra pâdişâhân-ı âl-i Osman ve selâtin-i zevî'l-ihirâm ve vüzerâ-yı izâm ve sâir erbâb-ı hayrâtın binâ eyledikleri cevâmi' ve medâris ve imâratı beyân eder”* başlığını taşır.

Yazar bu bölümde, İstanbul'un fethinden IV. Mehmet döneminin ortalarına kadar olan sürede şehirde inşa edilen külliyeler, camiler, medreseler ile tekkeler, konaklar, çarşılar, hanlar gibi anıtsal eserler, özellikle de külliyeler hakkında bilgiler vererek 17. yüzyılın Osmanlı İstanbul'unu, şehirdeki esnaf zümresini, meydanları ve halkın giyim kuşamı gibi hususları birçok yönüyle tanıtır.

Bu bölümün başlığından da anlaşılacağı üzere ilk önce Padişahlar, sonra Vezir-i Azamlar, Şeyhülislam ve Kadıaskerler gibi nüfuz sahibi devlet adamlarının yaptırdığı eserler hakkında bilgi verilir. Padişahlardan Sultan Fâtih'in fetihten sonra ilk eser olarak 1454'te inşa ettirdiği Eski Saray'ı, daha sonra da kendi adına inşa ettirdiği büyük külliye yer yer detaylar da vererek ana hatlarıyla tasvir eder. Külliye'nin 1463-1471 yılları arasında tamamlandığını, külliye'nin merkezindeki cami başta olmak üzere, medreseleri, tabhane, imaret ve darüşşifa kısmını, buradaki işleyişi ve mimari özelliklerini anlatır.

• — — — •

9 A.g.y., vr. 2b-5a.

Sultan Fatih'in türbesinden ve türbenin bulunduğu bahçede meyve veren ağaçlardan da bahseder.¹⁰

Müellif, Sultan Bayezid külliyesini ana hatlarıyla zikrettikten sonra Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu için inşa ettirdiği Şehzade Külliyesi, babası Sultan Selim adına inşa ettirdiği Sultan Selim Külliyesi ile yine babası adına yaptırdığı Yenibahçe'deki medrese, kendi adına inşa ettirdiği Süleymaniye Külliyesi, Kırk Çeşmeler, haseki sultan için Haseki Külliyesi ile kızı için Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi gibi padişahın başlıca hayır eserlerini tanıtır. Süleymaniye Külliyesi'nin birimlerini anlatırken "*câmi-i mezbûrda olan şadırvan muhayyer-i ukûl ebna-i zemandır hiçbir camide misli nümâyân olmamışdır*"¹¹ diyerek şadırvanın güzelliğine vurgu yapar.

Eserin müellifi daha sonra Sultan Ahmet tarafından 1609'da temeli atılan Atmeydanı'ndaki Sultan Ahmet Külliyesi'nin cami, medrese, imaret, bimarhane, tabhane, türbe, mektep, hamam, kimsesizler ve yolcular için yaptırılmış olan han yapılarını zikrederek bütün bu eserlerin inşasının 1617'de tamamlandığını belirtir ve sultanı "*şehr-i Kostantiniyye'yi*" süsleyenler arasında sayar. Sonra hânedâna mensup Şah Sultan, Gevherhan Sultan ve Ayşe Sultan gibi sekiz hanım sultanın adını zikrederek bunların şehrin farklı bölgelerinde yaptırmış oldukları eserlerle "*İstambul'a şân verenler*" olduklarını söyler.¹² Bunlara ilave bir isim olarak zamanın valide sultanı Hatice Turhan Valide Sultan tarafından inşa ettirilen Yeni Valide Külliyesini birimleriyle beraber etraflıca anlatır. Somaki sütunları, kubbeleri, şadırvanı, abdest muslukları, minareleri, denize bakan hünkar kasrı, türbe, sıbyan mektebi, iki bölümden oluşan Mısır Çarşısı ve Tahmis Çarşısı ile bu külliyenin eşsiz bir yapı olduğunu dile getirir. Şehirdeki hayır eserlerinin birçoğunun da veziriazam, şeyhülislam ve kadıasker gibi devlet adamları tarafından inşa ettirildiğini belirterek bu hayır sahiplerinin isimlerini tek tek zikreder. Yirmi iki veziriazamın adını verdiği listeyi veziriazamlardan Köprülü Mehmet Paşa ile bitirir. İsimlerini zikrettiği hayırseverler arasında dört şeyhülislam ve dört de kadıasker bulunmaktadır.¹³

• — — — •

10 A.g.y., vr. 5b-7a.

11 A.g.y., vr. 9a.

12 A.g.y., vr. 10a

13 A.g.y., vr. 12a.

Müellif, selâtin ve meşhur camiler dışındaki cami ve mescitler hakkında bilgi verirken aynı zamanda İstanbul'un Müslim ve Gayrımüslim mahallelerini ve bu mahallelerdeki hane sayılarını verir. Cami ve mescitlerin sayısını ayrı ayrı vererek şehirde hutbe okunan 152 cami ile 750 mescit olduğunu yazar. İstanbul'da 127 medrese, 72 hamam, 100 kadar Darulhadis ve 150'den fazla tekke bulunmaktadır bilgisi verilir. Yine bu başlık altında bedesten ve çarşıları da zikrederek yüz elliye yakın esnaf grubu olduğunu belirtir ve alfabetik olarak "Elif" harfinden başlayarak harf sırasına göre bu esnafın adlarını yazar. Buna göre listenin ilk sırasında "etmekçiler" (ekmekçiler); son sırasında, "Ye" harfinde geçen "yağlıkçılar" yer alır. Esnaf ve zanaatkarlara ait dükkanların sayısı ise toplam olarak 32.150 olarak verilmektedir.¹⁴

Eski ve Yeni Yeniçeri Odaları ve Acemioğlanlar Kışlası da yine bu bölümde anlatılmıştır. Eski Odalar, Şehzâde Camii yakınında olup 61 odadan meydana gelmekte; Yeni Odalar ise Sultan Mehmet Camii (Fatih Camii) yakınında olup 135 odadan oluşmaktadır ve bu odaların bitişiğinde Et Meydanı yer almaktadır. Acemi Odaları (Acemi Oğlanlar Odaları) ise Eski Odalar'ın yakınında, Divanyolu'nun iki tarafında Yeniçeri Odalarına benzer bir biçimde inşa edilmiştir ve 32 odadan meydana gelmektedir.¹⁵

"*Der beyân-ı sarâyhâ-i dâhil-i sûr-ı İslambol*" başlığı altında sultan, vezir, diğer devlet adamları, ulemâ sarayları ve kervansarayların adedini verir. Yazarın verdiği bilgiye göre şehirde üzeri kurşunlu ve kubbeli 50 han, 100'den fazla kervansaray ve 12.000'den fazla bekar odası bulunmaktadır.¹⁶

Yenibahçe çayırı, bostanlar, çukur bostanlar (açık hava su depoları), gümrükler, Unkapanı, liman ve diğer bazı yerleri kısaca tasvir eden müellif, Suriçinde binden fazla akar çeşmenin ve yüz kadar sebilhânenin (sebil) bulunduğunu yazar.

• — — — •

14 A.g.y., vr. 12b-16a.

15 A.g.y., vr. 15b-16a.

16 A.g.y., vr. 16a-16b.

“*Vaz-ı kisve-i tâife-i nasârâ ve Yehûd der İstanbul*” alt başlığında Hıristiyan ve Yahudilerin kanunlara göre nasıl giyindikleri ve fermanlara göre kıyafetlerin nasıl değiştiğini örnek vererek anlatır.¹⁷

Kısaca bu eser, 17. yüzyıl İstanbul’unu birçok yönüyle tasvir etmesi yanında sosyal hayata dair vermiş olduğu istatistiksel bilgiler ve ilgi çekici ayrıntılar bakımından da oldukça önemlidir.

2. “*Illustrierter Führer durch Konstantinopel und Umgebung*” (İstanbul ve Çevresi Resimli Rehberi), “Dersaâdet ve Civârına Mahsus Rehberdir”

19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa’da ortaya çıkmaya başlayan ve 20. yüzyılın başlarında gelişerek devam eden şehir gezi rehberleri arasında İstanbul gezi rehberlerine de rastlamaktayız.¹⁸ Osmanlı topraklarına seyahat edecekler için hazırlanmış olan ilk gezi rehberinin 1840’da yazılan “*A Handbook for Travelers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor and Constantinople*” (İyon Denizi Adaları, Yunanistan, Türkiye, Anadolu ve İstanbul’daki seyyahlar İçin El Kitabı) adlı rehber kitap olduğu kabul edilir. Bu kitap John Murray yayınevi tarafından yayımlanmıştır.¹⁹ Ancak burada şunu özellikle belirtmek gerekir ki bu tarihten önce de yine İstanbul’u ziyaret edecekler için bilgi veren kitaplar ve eserler bulunmaktaydı. 1840 yılından önce yazılan bu tür eserler daha çok seyahatnamelerin, hatıratların, günlüklerin ve mektupların içerisinde ayrı bir bölüm halinde yer almaktaydı. Nitekim onlardan 17. yüzyıla ait olan birini yukarda ilk bölümde ana hatlarıyla tanıtmaya çalıştık.

19. yüzyılın ortalarına doğru şehir gezginleri için hazırlanan ve adında doğrudan “rehber” ifadesine yer verilen eserler içerik, hacim, usul ve üslup olarak farklılık göstermekte olup bu kitapların belli bir sistematik içinde hazırlandığı görülmektedir. Gezginlerin gittikleri

17 A.g.y., vr. 17b-18a.

18 Onur İnal, “19. Yüzyıl Seyahat Rehberlerinde İstanbul”, *Osmanlı İstanbul’u II*, İstanbul, 2014; “Konstantinopolis Nasıl Görülür?” *On Dokuzuncu Yüzyıl Seyahatnamelerinde ve Rehber Kitaplarında İstanbul, İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, c. 8, sayı 22, 2017-2, s. 665-691.

19 İnal, s. 278.

şehirde nerede konaklayacakları, şehirde kalacakları süreye göre öncelikli olarak nereleri gezilmeli, hangi rota ve güzergâh takip edilmeli, nerede ne yenilir ne içilir? hangi ürün nerede bulunur? fiyatı nedir? gibi sorulara verilen yanıtların yer aldığı, pratik bilgiler veren ve içinde tavsiyelerin de olduğu sistemli kitaplardır. Ayrıca şehrin genelini değil de bir bölgesini anlatan semt monografileri ve şehrin en çok ziyaret edilen yerlerinin başında gelen müzelerle bu müzelerde yer alan eserlerin tanıtımı için hazırlanmış olan müze rehberleri yine bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Tanıtacağımız ikinci eser yukarda özelliklerini verdiğimiz tarzda hazırlanmış bir İstanbul rehberi niteliğindedir.

19. yüzyılda Kitapçı Leo Woerl tarafından Almanya’da Woerl Seyahat Rehberleri serisi arasında, Almanca olarak, Woerl Seyahat Kitapları Yayımcılık tarafından yayımlanan bu rehber “*Illustrierter Führer durch Konstantinopel und Umgebung*” (İstanbul ve Çevresi Resimli Rehberi) adını taşımaktadır. Bu rehber kitabın ikinci baskısı 1891’de yapılmış olup, üçüncü baskısı 1901; dördüncü baskısı ise 1910 yılında yapılmıştır. Dördüncü basımın içerisinde bir İstanbul haritası ile kırk adet görsel bulunmaktadır.²⁰

Bu rehber kitap II. Abdülhamid zamanında 1891’de Mütercim Veli Efendi tarafından Almanca’dan “Dersaâdet ve Civârına Mahsus Rehberdir” adıyla çevrilmiştir. Rika hattıyla ve otuz iki varak olan bu tercüme Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunmakta olup bu tercümede İstanbul haritası ve görseller (resim, çizim ve fotoğraflar) yer almamaktadır.²¹

Tercümenin dili sade olmakla birlikte imla ve ifade problemlerine birçok yerde rastlanmaktadır. Mütercimin Türkçeye vukûfiyetinin tam olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle birçok yabancı şahıs ve yer adlarının yazılışında ve imlasında olduğu gibi hattında da yanlışlar

• — — — •
20 <http://lebrizimages.net/img/glrs/0369/web/muz0808/html/files/assets/basic-html/page51.html>; (Çevrimiçi 29. 06.2018); *Illustrierter Führer durch Konstantinopel und Umgebung*, Leipzig, 1910, 118 s.

21 BOA. Y.PRK.TKM. (Yıldız Tasnifi Perakende Evrâkı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği). 23/10. Tarih: 20 Rebiülevvel 1309. (24 Ekim 1891). 32 vr.

göze çarpmaktadır. Tercümanın çeviri metin üzerinde yapmış olduğu birtakım düzeltmeler ve notlar da bunu göstermektedir.

On bölümden oluşan eser, şehir hakkında genel bilgiler veren ilk bölümle (*Malumât-ı Umumiyye*) başlar ve tarihi bilgiler (*Malumât-ı Târihiyye*), İstanbul'a ulaşım (*Dersaâdet'e Vusûl*), İstanbul'da kalış (*Dersaâdet'te ikamet*), eğlenceler, görülmesi gereken yerler (*Şâyân-ı Temâşâ Mahaller*), ulaşım araçları (*Vesâit-i Nakliyye*), tarihi yarımada turu (*Şehr-i Mezkûr Ziyâreti*), İstanbul'un çevresi (*Dersaâdet civarı*) ile Osmanlı devleti hakkında yayımlanmış kitaplar (*Devlet-i Aliyye Hakkında Neşrolunan Kitaplar*) bölümüyle son bulur. Bu bölümlerin altında şehirle ilgili detaylı ve istatistiksel bilgilerin yer aldığı bazı alt başlıklar da bulunmaktadır.

Genel bilgiler: Bu ilk bölümde şehrin kimler tarafından kurulduğu, topografyası, kurulduğu yer, surlar, İstanbul'un yedi tepesi ve bu yedi tepedeki anıtlar, şehrin diğer önemli yapıları, nüfusu, dini gruplar, ticaret ile Galata, Üsküdar, Eyüp ve Boğaziçi hakkında bilgiler verilmektedir. Şehrin en güzel şekilde görülebileceği seyir yerleri anlatılırken İstanbul'un dışardan bakıldığında çok güzel bir silüete sahip olduğu ama içine girildiğinde ise tam tersi bir durumun söz konusu olduğuna dikkat çekilmektedir:

*“Umûm şark şehirlerine mahsûs olan “hâriçten güzel, içeriden çirkin” sözü Dersaâdet’i dahi şâmindir. Ale’l-husus İstanbul’un dar, karanlık ve çamurlu sokakları Avrupa seyyahlarını ikâmete hiç de davet etmiyorlar ancak bu son zamanlarda bunda dahi bir tebeddül görünmektedir. Maa’t-te-essüf sıkça vuku’bulan büyük ve şiddetli yangınlardan dolayı büyük ahşap mahalleler küle mübeddel olmuşlardır”.*²²

Rehberde İstanbul ile Roma birkaç yerde kıyaslanmıştır:

İstanbul'un da Roma gibi yedi tepe üzerine kurulduğu ve bu tepelerin her birinin kolaylıkla diğerinden fark edilebildiği şu şekilde ifade edilmiştir: *“Roma şehri olduğu gibi Dersaâdet dahi yedi tepe üzerine binâ olunmuş ve mezkûr tepeleri birbirinden sühûletle tefrîk etmek kâbildir”.* İstanbul'un Roma ile kıyaslandığı bir diğer husus da yangınlardır. Bu hususta rehberde şu ifadeler yer verilmiştir: *“Roma şehri (Neron)*

• — — — •

22 A.g.y., vr. 3a-3b.

zamanında zuhûr eden büyük yangından sonra nasıl yeniden güzel ve latif surette binâ olunmuşsa Dersaâdet dahi her harikten sonra daha güzel olmaktadır".²³

O tarihlerde yazarın ulaştığı resmî veriler İstanbul'un nüfusunun 1.000.000 olduğunu; gayrı resmi olarak da 660.000 kişiden oluştuğunu belirtse de yazara göre nüfus 850 veya 900 bin arasındadır. Yazar, bu hususta resmî istatistiklere güvenmediğini şu şekilde ifade etmektedir: "*Devlet-i Osmâniyye'de istatistik usûlü pek geri kalmıştır ve hatta Romanya'da dahi bu ilim hakkında pek az malumât mevcuttur. Vâkiâ bu iki hükümette birçok rakam i'tâ olunuyorsa da bunlara itimât etmek câiz değildir. Mukaddemâ Dersaâdet nüfusunun bir milyondan ibâret bulunduğu resmen beyân olunmuş ve gayrı resmî olarak 660 bin bulunduğu iddiâ olunmuş ise de ikisi dahi yanlıştır*".²⁴

Rehberde göre İstanbul'da nüfus olarak çoğunluğu sırasıyla büyükten küçüğe Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Çerkesler, Çingeneler, Sırp lar ve Bulgarlar oluşturmaktadır. Bu konuda ayrıca "*Bunlardan daha eğitilmiş ve Avrupa usûlünde terbiye olunmuş (Levântinler) mevcuddur. Kafkas ve sâir ırklar da bulunur*" bilgisi verilir. Şehirdeki eğitim kurumları ve sayılarına da yine rehberde yer verilmektedir.²⁵

Tarihi bilgiler: Yazar, şehrin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar olan tarihi süreci genel olarak anlatmaktadır ve yine bu bölümde "*Dersaâdet'in aslı esâsı malum değildir*" diye başladığı cümleyi efsaneye göre M.Ö. 658 yılında Megara'dan gelen Bizas kurmuştur bilgisini naklederek devam ettirir.²⁶

İstanbul'a ulaşım: Eskiden Avrupa'dan İstanbul'a deniz yoluyla gelinirken şimdilerde Rumeli Demir yolları kullanılarak Tren vasıtasıyla şehre gelindiğini belirtilir. Giriş ve gümrük işlemlerinin yapılması, hamallar tarafından eşya ve valizlerin nakli bu bölümde anlatılır.²⁷

• — — — •

23 A.g.y., vr. 2b-3b.

24 A.g.y., vr. 3b.

25 A.g.y., vr. 3b-4a.

26 A.g.y., vr. 4b.

27 A.g.y., vr. 5b-6b.

İstanbul'da konaklama: İstanbul'da kalacak olanlara nerelerin gezilip görülmesi gerektiği onların şehirde kalacak oldukları süreye göre tavsiye edilir. Bu süreler üç gün, bir hafta ve on beş gün olmak üzere üç grupta ele alınmıştır.

Şehirde üç gün kalacak olanlar için birinci gün Galata Kulesi'ni, Saray-ı Hümayûn'u (Topkapı Sarayı), Ayasofya, Hipodrom, Sultan Ahmet Câmii'ni, Çarşı (Kapalıçarşı), Süleymâniye Câmii'ni ve Beyazıt'taki Serasker Kapısı Kulesi'ni; ikinci günün öğlesinden önce Beyoğlu ve Tophâne'yi ve öğleden sonra Üsküdar ile Çamlıca'yı ve üçüncü günde sabahleyin Boğazı ve öğleden sonra Yedikule civârını tavsiye etmektedir.

Şehirde bir hafta kalacak olanlar için Perşembe günü saat ikide Üsküdar'daki dervişleri ve Cuma günü saat birde Yıldız Hamidiye Camii'nde Selamlık Resm-i Âlîsi'nin görülmesi ve sonra bir kayık ile Kağıthâne'nin ziyâret edilmesi tavsiye edilmektedir.

Şehirde on beş gün kadar kalacak olanlar için de üç dört gün zarfında Bursa'yı ziyâret etmeleri gerektiği belirtilmiştir.²⁸

İstanbul'da kalacaklar için öncelikli olarak Gayrimüslim evlerinden bir oda tutulması veya Beyoğlu'ndaki Viyana, Döbest, Emperyal, Londra, Bizans, Lüksemburg, Belvü, Mısır, Peşte, Kontinental gibi otellerde kalınması tavsiye edilmektedir. Bu otellerin özelliklerinden rehberde bahsedilir. Örneğin Londra Oteli ile ilgili olarak "*Bu otel gâyetle güzel tefrîş olunduğu halde üst kata çıkmak için makinesi mevcuttur*" bilgisi verilmektedir.²⁹

İstanbul'daki birahaneler, içecekler arasında kahveler, şehirde yenilecek yemekler, temizlik ihtiyacı için hamamlar detaylıca anlatılır. Hamamlar arasında Galatasaray'daki Ağa Hamamı tavsiye edilmekte olup İstanbul'daki en büyük hamamın Mahmut Paşa Hamamı olduğu bilgisi verilir. Ayrıca şehirdeki deniz hamamları, bankalar, elçilikler, konsolosluklar, postahaneler, telgrafhaneler, gazete ve kitap mağazaları, para birimi olarak sikke, ağırlık ölçü ve aletleri, zaman birimi ve

• — — — •

28 A.g.y., vr. 6b-7a.

29 A.g.y., vr. 7b.

takvim, güvenlik ve polis hakkında güncel ve pratik bilgiler de yine bu bölümde zikredilir.³⁰

Eğlence mekanları ve eğlenceler: Bu bölümde İstanbul'daki tiyatrolar, Kafe Şantan, eğlence kulüpleri, umumi park ve bahçelerden söz edilir. Tiyatrolar arasında Tepebaşı Tiyatrosu, Fransız Tiyatrosu, Konkordiya Tiyatrosu, Alkazar Tiyatrosu ve Gedikpaşada'ki Osmanlı Tiyatrosu zikredilir ayrıca Ramazan ayında İstanbul'da bulunanların Karagöz Oyunları'nı izleyebilecekleri belirtilmiştir. Eğlence kulüpleri arasında Cercle d'Orient (Serkil Doryan), Toytonya Cemiyeti ile Ticaret ve Bahriye kulübü hakkında bilgiler verilmektedir. İstanbul'da, Tepebaşı ve Taksim Bahçeleri dikkate değer iki umumi bahçe olarak genel özellikleriyle bu bölümde tanıtılmaktadır.³¹

Görülmesi gereken mekanlar: İstanbul'da görülmesi gereken belli başlı yerlerin Tersane, mevlevihaneler (Galata, Kasımpaşa ve Üsküdar), mezarlıklar, Galata Kulesi, Kapalıçarşı, kiliseler, selatin camiler, müzeler (Çiniliköşk, Yeniçeri ve Antika) olduğu belirtildikten sonra bu yerlerin hangi saatlerde ziyarete açık olduğu ve ücretleri zikredilerek müzelerin Cuma günü dışında her gün açık olduğu bilgisi verilir. Şehirdeki Müslim ve Gayrimüslim mezarlıklarının; büyük kiliselerin; selatin Camilerin; padişah türbelerinin ve padişahların isimleri tek tek yazılarak belirtilmiştir.³²

Cuma Selamlığı (Selamlık Resm-i Âlîsi) de görülmesi gereken bir merasim olup rehberde şu şekilde anlatılır:

“Her Cuma günü saat on ikide olup zât-ı şevket-simât hazret-i pâ-dişâhileri yakından görebilmek için konsoloshânede bir bilet almak lazımdır ki buna mukâbil adam başına yirmi kuruş i'tâ edilir”.³³

Saraylar (Beylerbeyi, Dolmabahçe ve Çırağan), Eski Saray (Topkapı Sarayı), Serasker Kulesi (Beyazıt Kulesi) ve padişah türbeleri şehirdeki diğer görülmesi gereken yerler arasında sayılır.

• — — — •

30 A.g.y., vr. 8a-12b.

31 A.g.y., vr. 13-a-13b.

32 A.g.y., vr. 14a-15a.

33 A.g.y., vr. 15b.

Ulaşım ve ulaşım araçları: Şehirdeki tramvaylar, tramvay hatları, kiralık atlar, kiralık arabalar, tünel, hamallar, kayıklar, vapurlar ve vapur kumpanyaları, tercüman ve rehberler, kuk acentesi bu bölümde tanıtılan ulaşım dair önemli vasıtalar olup sayıları, ücretleri ve özellikleri hakkında bilgiler verilir. Ulaşım ücretleri hususunda rehberde şu ifadeler geçmektedir:

“Tramvay ücretleri mesafelere göre tayin olunup bir iki kuruş arasındadır”, “Şehir dâhilinde küçük bir yer için 2 – 4 kuruş, uzun mesafe için 4 – 8 kuruş, bir saat için on kuruş verilir. Atın yanında koşan çocuğa küçük bir bahşiş verilir. Büyük gezmeler için beygir dâirelerinden at bulmak lazım olup bunlar için günde yirmi frank ücret i’tâ olunur”, “Güzel bir (Lando) arabasının bir gündeliği yirmi, otuz franktan ibârettir. Köprüyü geçmek için araba için yüz para, beygir için bir kuruş ve her piyâde için on para verilir”.³⁴

İstanbul Tarihi Yarımada Gezisi: Rehberde İstanbul iki kısım olarak ele alınıp ilk önce Haliç’in kuzeyindeki bölge Beyoğlu tanıtılır. Büyük Beyoğlu Caddesi’ni Galata’ya kadar boydan boya caddenin sağında ve solunda bulunan önemli görülen eserlerin isimleri verilerek anlatılır. Bütün yapılarıyla Galata, Kasımpaşa, Hasköy, köprüler hakkında bilgiler verildikten sonra Galata Mevlevihanesi, yakınındaki resmi ve gayriresmi diğer yapılar anlatıldıktan sonra Tepebaşı Bahçesi ve civarı şu şekilde tasvir edilir:

“Tekkenin bahçesine bitişik İsveç Sefâreti’nin bahçesi ve karşısında Rus Konsolosu mevcut olup bir yan sokağından Beyoğlu Sokağı’nı terk ettikten sonra Tepebaşı Bahçesi’ne vâsıl olunur. Mezkûr bahçe 1880 senesinde küşâd olup derûnunda tiyatro ve lokanta vardır. Bahçenin karşısında bir Telgrafhâne ve daha yukarısında İngiliz Kilisesi’yle Sefârethânesi bulunur”.³⁵

Taksim ve çevresi tanıtılırken meydandaki çeşmenin büyüklüğüne ve buradan su taşıyan sakaların çokluğuna vurgu yapılır. Bu bölgede yer alan anıtsal yapılarla dikkat çeken hususlar ise şu şekilde tasvir edilmektedir:

• — — — •

34 A.g.y., vr. 16b-17a.

35 A.g.y., vr. 21a.

“Tramvaya râkiben Şişli’ye doğru gidildiği halde en evvel gâyet güzel Topçu Kışlası badehü (Sen Espir) Kilisesi, Pangaltı’da bulunan Mek-teb-i Harbiye ve Rus Kilisesi görünür. Topçu Kışlası’nın arkasında büyük bir mezarlık vardır ki onun önünde yirmi sene mukaddem³⁶ inşâ olunup üç kattan ibâret olan gâyet cesîm Almanya Sefâreti bulunur”.³⁷

Beyoğlu bölgesi tanıtıldıktan sonra eski İstanbul, asıl İstanbul anlatılmaya başlanır. İlk olarak Yeni Camii Külliyesi, Mısır Çarşısı ve Kapalı Çarşı ile dükkanlardan söz edilir. Kapalıçarşı’nın içindeki büyük bedesten şu şekilde tasvir edilir:

“Bedesten Çarşısı olup 1704 senesinde Sultan Ahmed-i Sâlis tarafından inşa ettirilip on beş kubbe ve dört büyük demir kapısı hâvî bulunur. Bedesten Çarşısı Avrupa’nın en büyük ve en cesîm esliha mağazası addolunabilir ki ecnebîler onun derûnunda kılıç, hançer, altın, gümüş ve elmas hâvî sâir antikalar bulurlar. Bu çarşı camlar ile kapanmış olduğundan hâsıl olan karanlık eşyâyı daha güzel bir surette gösterir. Mukaddemâ bu çarşıda harik zuhur etmiş olduğu cihetle şimdi sigara içmek dahi memnudur”.³⁸

Nuruosmaniye Camii, Bâbıâlî, Gülhane, Sarayburnu ve civarı hakkında sırasıyla bilgiler verildikten sonra Eski Sanayi Mektebi, Darphane, Antika Müzesi/Çiniliköşk, Yeniçeri Çınarı, Topkapı Sarayı, Aya İreni Kilisesi içindeki Esliha Müzesi (Ziyarete kapalı olduğu belirtilmiştir), Bâb-ı Hümayûn, III. Ahmet Çeşmesi, Ayasofya, Atmeydanı, Sultan Ahmet Camii, Sanayi Mektebi ve Yeniçeri Müzesi gibi tarihi yarımadaanın görülmesi gereken yerleri sıralanır. Yeniçeri Müzesi ile ilgili şu bilgiler verilir: “*Bu müzehânenin ziyâreti mutlaka îfâ edilmeli. Uzun sıralarda yeniçerilerin her bir cinsi mevcuttur ki insana eski zamanı der-hâtır ettirir. Maa’t-teessüf heykellerin lâbis bulundukları elbise sahib değildir. Asıl elbiseleri hizmetçiler tarafından gizlice satılıp yerine pek bayağı kumaşlar vaz olunmuştur*”.³⁹

• • • • •

36 Sene 1877

37 A.g.y., vr. 21b.

38 A.g.y., vr. 23a.

39 A.g.y., vr. 26b.

Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii (Yerinde Anastas Kilisesi olduğu bilgisi verilir) ve Küçük Ayasofya zikredildikten sonra “*Şâyân-ı ziyâret olan sâir mahaller âtîde zikir ve beyân olunur:*” başlığı altında, Kadırga Cündi meydanı, kapalı sarnıçlar, Divanyolu II. Mahmut Türbesi, Çemberlitaş, Beyazıt meydanı, Bâb-ı Seraskerî ve Serasker Kulesi (Beyazıt Kulesi) tanıtılır. Rehberde Serasker Kulesi olarak geçen Beyazıt Kulesi hakkında şu bilgileri yer almaktadır: “*Kule de yangın bekçileri tarafından ikâmet olunur. Kulenin merdiveni yüz seksen kademden ibâret bulunur. Serasker Kapısı’nın kapısı Arap usûlünde inşâ olunup 1870 senesinde inşa olunan bina ise yeni usûlde bulunur*”.⁴⁰

Maliye Nezareti, Laleli Camii, Etmeydanı (Aksaray), Belisar Kulesi, Kumkapı Ermeni Patrikhanesi, Avrat Pazarı, Samatya, Yedikule ve şehri çevreleyen surlar tarihi yarımada da görülmesi gereken diğer yerler arasında gösterilir. Yedikule hakkında rehberde şu bilgiler yer almaktadır:

“Yedikule mukaddemâ gâyet cesîm ve kuvvetli bir istihkâm bulundu-ğu gibi geçen asırda dahi hapishâne olarak kullanmış ise de bugün- kü günde harap bir haldedir. 1798 senesinde Fransız sefir (Rufin)⁴¹ pâdişâhın emriyle burada hapsolunmuştur ve duvarları üzerinde bulunan Latin ve Alman yazıları Alman ve Venedikli sefirlerinin çektikleri zahmetlerini hikâye ediyorlar”.⁴²

Rehberde tarihi surların anlatıldığı kısım Mermer Kule ile başlayıp, Roma Kulesi, Altın Kule, Belgrad kapısı, Yenikapı, Silivri Kapı ve civârında bulunan Balıklı Rum Kilisesi, Mevlanakapı (Mevlevîhâne Kapısı), Topkapı, Edirne Kapı, buradaki Mihrimah Sultan Camii (Mihrimah Câmii) ve Kariye Camii (Kahriye Câmii) ile son bulur. Daha sonra İstanbul’un beşinci tepesi, Fener, Balat ve sur dışında kalan Eyüp anlatılır.⁴³

İstanbul ve çevresi: Bu başlık altında ilk olarak Üsküdar tanıtılır. Üsküdar’ın coğrafi konumu, tarihi eserleri, nüfusu ki 50.000 olarak

• — — — •

40 A.g.y., vr. 27a.

41 Fransa maslahat güzârı Ruffin.

42 A.g.y., vr. 27b.

43 A.g.y., vr. 28a-28b.

verilmiştir, Selimiye, Karacaahmet ve Haydarpaşa bölgeleri hakkında bilgi verildikten sonra Kadıköy'ün özelliklerinden bahsedilir. Kadıköy'ün Üsküdar'a kıyasla nüfusunun çoğunun gayrimüslim olduğu vurgulanır. Adalar hakkında da kutsal mekanları, ulaşımı, otelleri, nüfusu gibi bilgilere değinilir. Kağıthane'nin Cuma günleri halkın eğlendiği bir yer olduğu belirtilir.

Boğaziçi ve Köyleri bahsinde ise boğazın uzunluğu, eni, derinliği belirtildikten sonra vapurla Büyükdere'ye bir buçuk iki saatte gidildiği not edilmiştir. Boğazın Avrupa yakasının tanıtımı Dolmabahçe'den başlar. Sultan II. Abdülhamid'in burada değil de Yıldız Sarayı'nda ikamet ettiği ve Yıldız Sarayı'nın yanında inşa edilen Yıldız Hamidiye Camii'ne her Cuma saat 1'de selamlığa çıktığı anlatılır. Sahilde Çırağan Sarayı'ndan bahsedilirken burada bir önceki padişah V. Murat'ın ikamet ettiği belirtilir. Asya tarafında Sultan Abdülaziz'in 1865'te inşa ettirdiği ve içerisinde bir de hayvanat bahçesi bulunan Beylerbeyi Sarayı, Kuzguncuk; Avrupa yakasında Kuruçeşme ve Arnavutköy; Anadolu yakasında sırasıyla Beylerbeyi, Kuleli, Vâniköy ve Kanlıca kasabaları, sonra Göksu anlatılır. Göksu'da da Kağıthane'de olduğu gibi Cuma günleri güzel gezintiler yapıldığı belirtilir. Buranın karşısında yer alan Bebek ve Rumeli Hisarı kasabaları tasvir edilip barındırdıkları tarihi eserlere değinildikten sonra İstinye körfezi, Yeniköy, Tarabya ve Büyükdere gibi kasabalara rehberde yer verilerek bu kasabalarda büyük yalılar, oteller bulunduğu kaydedilmiştir.⁴⁴ Belgrad Ormanı'nın bu kasabaların arkasında yer aldığını ve Rumeli Kavağı'nın Boğaziçi'nin en son kasabası olduğu rehberde şu cümlelerle ifade edilmiştir: *“Rumeli Kavak Boğaz'ın en son kasabası olup burada birçok istihkâmlar vardır. Rumeli Feneri üzerinde dahi birçok toplar olup Boğaz'ı muhâfaza etmeye kâfi bulunur”*.⁴⁵

Ayrıca bu kısımda Bursa ve Mudanya görülmesi gereken yerler olarak zikredilir.⁴⁶

• — — — •

44 A.g.y., vr. 29a-30b.

45 A.g.y., vr. 31a.

46 A.g.y., vr. 31a.

Devlet-i Aliyye Hakkında Neşrolunan Kitaplar: Bu başlık altında 32 adet kitabın künyesinin verildiği bir liste bulunmaktadır.⁴⁷ Eserin 1910 Almanca baskısında bu kitap listesi mevcut değildir. Bu listenin, eserin 1884 ve 1891’de yayımlanan baskılarda yer aldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Tanıtığımız ilk eser İstanbul’un nasıl bir yer olduğu temel özellikleri ve anıtsal yapıtları esas alınarak şehre hiç gelmemiş ve belki de hiç gelmeyecek kişi ya da kişileri bilgilendirme amacına yönelik bir tarzda yazılmış iken tanıtığımız ikinci eser İstanbul’a gelecek olan seyyahlar için İstanbul’da nerede kalınacağı, nerelerin, nasıl ve ne şekilde gezileceğine dair gezginlerin işini kolaylaştırıcı güncel ve pratik bilgiler veren, bilgi ve tecrübeye dayalı tavsiyeler içeren sistematik bir tarzda yazılmış bir eserdir.

Tanıtımını yapmış olduğumuz eserlerden 17. yüzyıla ait olan ilkinin modern öncesi dönem özelliklerine sahip bir şehir rehberi; ikincisini de modern döneme ait ve sistematik tarzda hazırlanmış bir şehir rehberi olarak değerlendirmek mümkündür.

• — — — •

47 A.g.y., vr. 31b-32a.